

Müzik, İman ve Felsefe Arasındaki İlişkilerin Yer ve Mekân Kavramları Açısından Bir Analizi

Burhanettin TATAR*

An Analysis of the Relationships between Music, Faith and
Philosophy in Respect of Place and Space Conceptions

Citation/©: Tatar, Burhanettin, (2011). An Analysis of the Relationships between Music, Faith and Philosophy in Respect of Place and Space Conceptions, *Milel ve Nihal*, 8 (2), 7-17.

Abstract: This paper will make the following claim: Music, faith, and philosophy have a potentiality of relating themselves to each other on the basis of being different realities which disclose themselves both ontic (place) and ontological (space) levels. Hence, we can presume that the relationship between music, faith, and philosophy requires different modes at the levels of place and space.

Key Words: music, faith, philosophy, place, space.

Atıf/©: Tatar, Burhanettin, (2011). Müzik, İman ve Felsefe Arasındaki İlişkilerin Yer ve Mekân Kavramları Açısından Bir Analizi, *Milel ve Nihal*, 8 (2), 7-17.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ABD.
[burhantatar@hotmail.com].

Öz : Bu makalede ileri süreceğimiz temel iddia şudur: Müzik, iman ve felsefe hem yer (ontik) hem de mekân (ontolojik) düzeyinde açığa çıkan gerçeklikler olarak kendi aralarında ilişkiye girme imkânına sahiptirler. Bu bakımdan müzik, iman ve felsefe arasındaki kurulan veya kurulabilecek ilişkilerin 'yer' ve 'mekân' düzeyinde farklı karakterlere sahip olacağı peşinen öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: müzik, iman, felsefe, yer, mekân.

Müziğin iman¹ ve felsefe ile olan ilişkisi, başta müziğin kendisi olmak üzere, iman ve felsefenin tarihsel süreç içinde farklı şekillerde yorumlanarak dönüşüm geçirmeleri nedeniyle üç ayrı dinamik süreç arasındaki ilişkiyi anlamlandırma sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle müzik, iman ve felsefeyi, kendi içinde değişmeyen üç ayrı birim şeklinde ele alarak ilişkilendirmeye çalışmak, her şeyden önce bu hususların kendi zamansallıklarını ve tarihselliklerini göz ardı edeceği için, bize bir zihinsel projeksiyondan ötesini gösteremez. Şayet tarihsel zaman ve mekân içinde açığa çıkan müzik, iman ve felsefe arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışıp sorgulayacaksak, her şeyden önce bu üç hususa dair kavramlarımızın onların tarihselliklerine ve zamansallıklarına paralel olarak hareket etmeleri gerektiğini peşinen kabullenmek durumundayız.

Bu durum, müzik, iman ve felsefenin tarihsel ve kültürel olarak varlığa gelmelerine tanıklık edecek şekilde kavramlarımızın gerektiği an revize edilmelerine ve semantik dönüşüme açık olmalarına hazırlıklı olmamız gerektiğini ima etmektedir. Daha açık söylersek, müzik, iman ve felsefe ilişkisine dair her anlama ve sorgulama çabası doğrudan pratiğin kendisinden ve onların en azından tarihsel ve kültürel düzeyde tecrübelerinden bağımsız olarak var olamaz. Bu nedenle bu bağlamdaki tüm kuramsal düşünme ve konuşma çabalarının-- arka planda bir pratiğe veya tecrübeye dayalı olacağı için-- hem bir gerçeklik zemininde konumlandığını hem de bu yüzden sınırlı (yanlışlanmaya ve revizyona açık) bir görüş ufkuyla sahip olduğunu fark edebiliriz.

¹ "İman" kelimesini, semavi dinlerin kutsal metinler aracılığıyla talep ettiği inanma biçimi (*faith*) anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle onu insanların kendi inanma tercihlerini dile getiren "inanç" (*belief*)'tan ayırmaktayız.

Yukarıda dile getirdiğimiz ‘zamansallık’ ve ‘tarihsellik’ kavramları, bir dinamik süreci ve buna bağlı olarak nihai anlamda öngörülemezliği peşinen ima etmekle birlikte, müzik, iman ve felsefenin aynı zamanda birer kültürel gerçeklikler olarak ‘yer’ (*place*) ve ‘mekân’ (*space*) ile ontolojik bağına da işaret ederler. Müzik, iman ve felsefe, birer beşeri etkinlik olarak her zaman belli bir yer ile bağları zaten kurulmuş olarak gerçeklik kazanırlar. Ancak çoğu kez içinde doğdukları ya da varoldukları yerin sınırlarını aşacak şekilde hem kendileri yeni mekân teşkil ederler hem de farklı mekânlara doğru yayılırlar.

Bu noktada temel sorun, müzik, iman ve felsefeye dair kavramlarımızın genellikle onların içinde varoldukları yer ile bağlantılarını açığa çıkarmaya yönelik iş görmelerinden, dolayısıyla her üçünün mekân ile ilişkisine dair çoğu kez suskun kalmalarından kaynaklanmaktadır. Kavramlarımız --mahiyetleri gereği-- müzik, iman ve felsefeyi ‘kavramak’, yani onları çevrelemek, sınırlamak ve bir yerde konumlandırmak ister. Zira kavramlarımız daima bir yerde konumlandırabildiğini varsaydığı gerçekliğe yönelme yeteneğine sahiplerdir. Ancak, yöneldiği bu gerçeklikler her zaman varsayılan yerin ötesine bir şekilde gidiyorlarsa ve bu şekilde kendilerine yeni mekânlar açıyorlarsa, kavramlarımız bize söz konusu gerçeklikler hakkında ne söyleyebilir? Yoksa tam da bu gerçeklikler hakkında bir şeyler söylemek isterken, gerçekliklerin ele avuca gelmezliği yüzünden bize salt bir zihinsel projeksiyon ya da temsil sunarak bizi yanıltmakta mıdırlar?

Bu yazıda müzik, iman ve felsefenin birer beşeri etkinlik ve kültürel-tarihsel gerçeklikler olarak her zaman bir yerde açığa çıkmalarına karşın, sınırları peşinen çizilemeyen mekânlara yönelmişlikleri veya yeni mekânları oluşturmaları nedeniyle birbirlerinden önemli ölçüde bağımsızlaştıklarını ileri süreceğiz. Kısaca söylersek, müzik, iman ve felsefenin bir diğerine indirgenemeyen özel mekânlara sahip olmaları nedeniyle birbirlerinde temsil edilemeyeceklerini iddia edeceğiz. Temsil edilemedikleri için hiç birinin diğerleri hakkında bir yargı oluşumu için temel teşkil edeme-

yeceğine dikkat çekeceğiz.

Bu iddiamızın ne anlama geldiğini açıklayabilmek için, önce yer ve mekân arasındaki farklılığa değinmemiz gerekmektedir. Daha sonra müzik, iman ve felsefenin yer ve mekân ile ilişkisini analiz ederek müziğin iman ve felsefe ile ilişkisini fark edebilmek mümkün olabilecektir. Zira yukarıda değindiğimiz gibi, her üç husus asla boşlukta ya da bağımsız birimler olarak değil daima yer ve mekân ile bağları aracılığıyla kendi aralarında ilişki kurabilirler.

'Yer' (*place*) kavramı, Türkçede yerleş(tir)mek, yerli, yerde gibi kelimelerin kullanımında da görüleceği üzere, belirlenebilir bir noktada bir şeyin konumlan(dırıl)masını veya belirlenebilir bir nokta ile bir şeyin açıkça fark edilebilir ilişkisini dile getirmektedir. Burada esas olan husus, bir şeyi görünür ve fark edilir kılan hususun temelde 'yer' olmasıdır. Bir başka deyişle, bir yerden hareketle görünürlük kazanan bir şeyin anlamı aynı zamanda o yerin anlam sınırları içinde şekil alır. Böylece yer kavramı, anlamı peşinen kavranmış bir görüş alanı olarak, kendisinde konumlan(dırılan) bir şeyi kendisine ait bir husus olarak sunar.

Buna karşın 'mekân' (*space*) kavramı, uzayıp giden bir açık alan, tasarım ve anlam düzeyinde kendisine sınır konamayan bir eylem ortamı olarak karşımıza çıkar. Sözelimi, tuval, resmi oluşturan boyalar için bir yerdir, ancak tasarım düzeyinde sonsuzca farklı resim yapılmasına imkân verdiği için ve bir kez resim yapıldıktan sonra resmin çok farklı anlam düzeylerine açık kalmasından ötürü farklı yorumları gerektirdiği için bir mekân teşkil eder. Tuval, yer olarak, izleyiciyi karşısında tutmasına karşın, tuval üzerindeki resim (muhteva, anlam dünyası) aracılığıyla açığa çıkan mekân aynı izleyiciyi içinde bulunduğu konumun ötesine taşır ve ona farklı şeyler söyler. Bu nedenle Pablo Picasso'nun, mesela, *Guernica*'sı her zaman bir yerdedir—en temelde tuvalin üzerinde ve tuvalin işgal ettiği fiziksel ortamdadır. Ancak onun savaşın acımasızlığını ve kötülüğünü açığa çıkaran anlam dünyası kendine özgü bir mekâna sahiptir ve bu mekân tablo yorumlandıkça yayılmakta ve genişlemektedir.

Müzik, bestelenen, icra edilen, yorumlanan bir tarihsel ve kültürel gerçeklik olarak her zaman bir yerdedir. Bu yer genel olarak onun notaya döküldüğü zeminler (kâğıt, bilgisayar ekranı, vs.) ya da --yalnızca hafızalarda yaşayan bir şey ise-- insan bilincidir. Ancak tarihsel ve kültürel gerçeklikler olarak müzik, asıl olarak, icra edildiği yer aracılığıyla fark edilebilir şeylerdir. Bu bağlamda 'yer', müzik aletleri, konser salonu, kayıt ortamı vs. olarak karşımıza çıkar. Analizi daha ileri bir noktaya götürmek istediğimizde, müzikal seslerin melodiler için bir tür 'yer' işlevi üstlendiğini fark ederiz. Ses aracılığıyla ve ses içinde açığa çıkan bir varlık olarak müzik daima seslerin olduğu ve oluşturduğu yerdedir.

Fisagor ve sonrasında filozofların ve din mensuplarının müziğe yaklaşımlarında en fazla yer kavramının yönlendirici bir rol oynadığına tanık olmaktadır. İster müziğin kozmik armoninin bir minyatürü olarak analizi, ister müziği oluşturan sesler arasındaki matematiksel oranların belirlenmesi, ister makamsal yapıların kuramsal ve pratik düzeyde dile getirilmesi, isterse mevcut müzikal enstrümanlara ve onların icra edildiği ortamlara ve tarzına göre müziğin anlaşılması olsun müziğin ses yani-- ilk elde ait olduğu-- yer ile ilişkisi müziğin tanımlanması ve yargılanmasında belirleyici olmuştur. Bazı düşünürlerin müziğin kökenini insan ruhunun derinliklerinde aramaya çalışmaları bu bağlamda istisna teşkil etmemektedir. Zira insan ruhunun derinliklerinin veya ruhun hareketinin melodik seslerin inşasına yol açtığını ve bu sesler sayesinde dışlaştığını düşünenler, hala müziği bir 'yer'e göre tanımlamakta ve o yer içinde onun orijinal varlığına ve anlamına kavuştuğunu tasarlamaktadırlar.

Ne var ki, müziğin daima bir ses aracılığıyla ve ses içinde ortaya çıkması, müziğin seslerin ortaya çıktığı ve oluşturduğu yer ile bağlantısını sorgulamaya bizi sevk etmektedir. Müziğin ses ile ilişkisi, bir resmin boyalar ve tuval ile ilişkisi gibi, daima 'yer' kavramını zorunlu hale getirmekle birlikte aynı zamanda, resmin boyalardan ve tuvalden hala ayrılabilir bir boyutunun olması gibi, seslerden (yer) ayrılabilir bir boyutunun olduğunu ima etmiyor

mu? Şayet durum buysa müzik seslerin ötesinde ne tür boyut(lar)a sahiptir ve bu boyut(lar) nerede açığa çıkarlar?

Müziğe 'köken' değil, onun insan bilincinde (ruhunda), fizyolojisinde ve sosyal ortamındaki etkilerine göre yaklaşanlar ve yargılayanlar yukarıdaki soruya da cevap verdiklerini düşünebileceklerdir. Müziği oluşturduğu etkiye göre anlamak ve tanımlamak, bir ölçüde, müziği seslerin ötesine giden boyutuna göre anlamaktır. Bir başka deyişle, müziğin varlığının ses (yer) içine hapsedilemeyecek bir gerçeklik olduğunun fark edilmesi bakımından bu yaklaşımın yukarıdaki soruya belli ölçüde meşru bir cevap olduğunu düşünebiliriz.

Ancak bizzat bu yaklaşımın ya da cevabın kendisi bir başka sorunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Müzik, seslerin sınırlarını aşıp insan bilincinde, fizyolojisinde ve sosyal ortamda etkiyi nasıl oluşturmaktadır? Müzikal sesin kendisi ile bilinç, beden ve sosyal ortamdaki etkisi arasındaki mahiyet farklılığına dikkat kesildiğimizde, bu mahiyet farklılığına doğrudan sesin yol açamayacağı fark edilecektir. Bu durumda müzikal seslerin, etki uyandırmak için, daha farklı unsurlara muhtaç olması gerekiyor mu?

Felsefi kavramlarla söyleyecek olursak, müziğin ontik düzeyden ontolojik düzeye geçişi için bir şekilde bu geçişi mümkün kılacak ve sağlayacak bir 'ara ortama' ihtiyaç vardır. Müzik, ontik düzeyde ses (titreşim, frekans) halinde yani bilincimizin dışında bir yerdedir. Ancak müziği 'bizim için müzik' haline getiren şey, onun insan bilincinde açığa çıkması ve bilinç aracılığıyla bedeni ve sosyal ortamı etkileyebilmesidir (ontolojik düzey). Bilincin (ruhun) kendisinde 'frekans olarak ses' değil, sadece 'kavramsal düzeyde ses' ve 'duygu' ortaya çıkacağı için, müzik hadisesi aynı anda hem ses hem de ses-ötesi boyuta sahiptir. Yukarıdaki soru, fark edileceği üzere, müziğin ses (yer) boyutu ile ses-ötesi (mekân) boyutu arasındaki ilişkinin nerede gerçekleştiği ile ilgilidir. Atıfta bulunduğumuz 'ara ortam' tabiri bu ilişkinin gerçekleştiği mekâna işaret etmektedir.

İnsan bilinci ve duygusunda müzik ancak ses-ötesi boyutunda

var olabileceği için kaçınılmaz olarak zaten varolan bir anlam dünyası ile irtibatlı olacaktır. Bir başka deyişle frekans halindeki müzik ile ses-ötesi boyuttaki müzik arasındaki ilişki ancak insanın zaten bir şekilde ait olduğu anlam dünyası içinde kurulabilir. Bu 'anlam dünyası' yalnızca insanın birey olarak kendisine ait bir şey değildir. Aksine o, insanı diğer insanlarla sosyal ortam içinde bir arada tutan, insanı kendi tarihine, geleneğine ve bu bağlamda geleceğine ait kılan bir süreçtir. Bu yönüyle anlam dünyası dediğimiz şey, her şeyden önce tarihsel müzik kültürü ve icra geleneğidir.

Böylesi bir kültür ya da anlam dünyası sayesinde belli bir müzik icrası müziğin ses düzeyinden ses-ötesi düzeye taşınması için bir işlev görebilmektedir. Nasıl ki ses ya da frekans olarak müziğin ortaya çıkabilmesi için fiziksel bir akustik ortama ihtiyaç varsa, benzer şekilde ses-ötesi boyutunda müziğin ortaya çıkabilmesi için kültürel ya da entelektüel bir akustik ortama ihtiyaç vardır. *Müziği frekans düzeyinde duyarız, ancak ses-ötesi düzeyinde anlamlı bir gerçeklik olarak fark ederiz.* Müzik, ses içinde ve sesin bulunduğu ortamda bir 'yerde'dir; müzik kültürü ya da anlam dünyası sayesinde kendine özgü bir 'mekanda'dır. Dolayısıyla müzik aynı anda hem icra edildiği veya bir icranın duyulduğu yerdedir hem de anlamlı bir gerçek olarak kavrandığı mekândadır. Yer ve mekân müziğin ontik (frekans) ve ontolojik (anlamlı bir gerçeklik) boyutlarıyla açığa çıkmasına yol açan iki farklı düzeydir.

Bu iki düzeyde müzik, iman ve felsefe ile ilişki içine girebilmektedir. Zira hem iman hem felsefe kendilerine ait kültürel ortam ve gelenekleri sayesinde, tıpkı müzik gibi, ontik ve ontolojik boyutlara sahiptirler.

İman, pratik ortam içinde bir yaşama biçimi olarak ontik düzeyde açığa çıkar. Bir takım sosyal ve bireysel simgelere, ritüellere, hukuki, ahlaki, ekonomik, sanatsal ve siyasi görünümlere kendi karakterini yansıtabilir ve böylece bir yer (*place*) ile bağlantı içine girer. Yer ile bağlantısı kurulduğu kadarıyla iman ontik düzeye erişir. Sözgelimi, camiler, sözlü ve yazılı halleriyle kutsal metinler imanın ontik düzeyini temsil ederler. Buna karşın iman eden insa-

nın bilincinde, duygularında, eylemlerinde iman kendine özgü bir mekâna sahip olur ve böylece ontolojik düzeyde açığa çıkar. Kısacası iman, tıpkı müzik gibi, hem fiziksel hem de manevi (anlam) düzeyde bir gerçeklik olarak açığa çıkabilmektedir.

Felsefe de, hem bir yaşama pratiği hem de varolanlar ve Varlık hakkında bir refleksiyon (varlığın ve varolanların insan bilincinde tezahür ettiği şekli üzerinde kavramsal düşünme ve sorgulama biçimi) olarak ontik ve ontolojik düzeylere sahiptir. Felsefe, insanın pratik olarak dünyaya ve varlıklara yönelmişliği içinde ontik düzeyine erişir. Kültürel varlıklar, insanın tasarladığı ve gerçekleştirdiği varlıklar olarak, insanın dünya içinde kendine yön bulma çabası olarak felsefenin yer ile ilişkisini açığa çıkarırlar. Bu bağlamda, ev, araba, gündelik eşyalar, bilimsel faaliyetlerde kullanılan araç ve gereçler insanın dünyaya ve hayata karşı tavrının yani yön bulma çabasının somut tezahürleri olarak felsefenin yer ile ilişkisini temsil ederler. Bu bakımdan felsefe, insanın ürettiği yerde ve üretilen her şeydedir.

Bunun yanı sıra felsefe kuramsal (reflektif) düşünme çabası olarak varlıkların anlamının ve doğruluğunun araştırıldığı ve sorgulandığı esnada ontolojik düzeye erişir. Bu bakımdan o genel olarak insanın hayata, dünyaya, varlıklara ve Varlık'a karşı aldığı tavrın yani anlam dünyasının içinde bir mekâna kavuşur. Filozof denilen veya bu sıfatı hak eden insanlar, felsefenin kendisinde bir mekâna kavuştuğu insanlardır.

Geldiğimiz bu noktada fark edileceği üzere, müzik, iman ve felsefe hem yer (ontik) hem de mekân (ontolojik) düzeyinde açığa çıkan gerçeklikler olarak kendi aralarında ilişkiye girme imkânını elde ederler. Bu bakımdan müzik, iman ve felsefe arasındaki kurulan veya kurulabilecek ilişkilerin 'yer' ve 'mekân' düzeyinde farklı karakterlere sahip olacağı peşinen öngörülebilir.

Şöyle ki, cami, kilise, havra, cemevi, tekke vb. yerlerde ontik düzeyde müzik ve iman ilişkiye girebilmektedir. Ezanın okunması esnasında aynı anda hem iman hem müzik ontik düzeyde tezahür edebilmektedir. Buna karşılık ezanın anlamı ile müziğin anlamı

birlikte kavrandığı için ezanı dinleyen insanda iman ve müzik ontolojik düzeyde bir ilişki içine girebilmektedir. Zaman zaman, İslam dünyasında müziğe karşı olumsuz yaklaşımların ortaya çıkması müzik ve imanın ontolojik düzeyde ilişkiye girdiklerini kavrayabilecek felsefi bilincin (ontolojik düzeyde felsefenin) yokluğundan kaynaklanmaktadır. Felsefi bilinç, insan bilincinde ortaya çıktığı şekliyle varlıklar hakkında bir refleksiyon tarzı olarak, müzik ve imanın ontik ve ontolojik düzeylerde ilişkisini belli ölçülerde kavrayabilme gücüne sahiptir. Böylesi bir bilincin ortaya çıkmaması halinde, müzik ve iman daha ziyade yer kavramına nispetle ele alındıkları için, farklı yerlere ait olan, dolayısıyla bir birlerini dışlayan ontik gerçeklikler gibi kabul edilebilmektedirler.

Mesela ülkemizde müziğin sık sık eğlence mekânlarında insan(lar)ı eğlendirme amacıyla icra edilen melodik sesler olarak algılanması, “yer” kavramının müziğin konumlandırılmasında kritik bir işlev gördüğünü de açığa çıkarır. Müzik, sadece yer kavramına nispetle ontik düzeyde ele alındığında, onun mekânla ilişkisi, dolayısıyla müzik kültürü ve felsefesi dikkatlerden kaçmaktadır. Bu durum müziğin, en kaba haliyle, bir “araç” olarak görülmesine yol açmaktadır. Müzik, iman tarafından belirlenen bir amaca hizmet edeceği düşünülüğünde meşru görülen bir araç haline gelmekte, böylesi bir amaca hizmet edeceği fikri kabul görmediğinde veya amaca aykırı olduğu tasarlandığında olumsuzlanmaktadır. Fark edileceği üzere, müziğin iman ile ilişkisini belirleyen genel tavır, aslında müziği daha çok yer kavramına nispetle ontik düzeye indirgeyen, dolayısıyla onu bir araç kategorisine indirgeyen tavidir. Böylesi bir tavrın ortaya çıkmasının nedeni ise, yukarıda açıkladığımız üzere, doğrudan imanın bir anlam dünyası olarak ontolojik düzeye erişmesine katkıda bulunacak felsefi bilincin yeterli düzeyde gelişmemesidir.

Ancak burada felsefi bilinci ya da ontolojik düzeyde felsefeyi müzik ve iman hakkında karar verebilecek en üst düzey bir mercii olarak ele almanın yanlışlığına da hemen dikkat çekmeliyiz. Zira felsefi bilincin işlevi varlıkların ontolojik düzeyde tezahürleri üze-

rinde düşünmek ve onları sorgulamaktır. Kısacası ontolojik düzeyde felsefe, kendi mekânını tam da böylesi varlıklar sayesinde açabilen, kendi varlığını anlamaya ve sorgulamaya çalıştığı diğer ontolojik düzeylere borçlu olan bir gerçekliktir. Böylesine bir bağımlılığın ve bu anlamda aidiyetin söz konusu olduğu ortamda felsefi bilinci, tüm varlık tecrübeleri ve anlam dünyası hakkında yegâne otorite haline getirmek, her şeyden önce felsefi bilincin mahiyetine aykırı bir şeydir. Dahası bu durum felsefeyi, klasik hiyerarşik ya da piramidal varlık anlayışına paralel olarak en üst noktada konumlandırmak yani onu yine “yer” kavramına nispetle ele almaktır.

Şayet yukarıda değindiğimiz üzere, felsefe kendine özgü bir mekâna sahip ise bu durum onun belli bir yer ile sınırlanamamasından, kısacası felsefeye her hangi bir konum belirlemeksizin onu sürekli faaliyet halinde tutmaktan kaynaklanır. Böylece o, müzik ve imanın ontik ve ontolojik düzeydeki gerçeklikleri hakkında anlama ve sorgulama çabasını sürdürdükçe kendi mekânını açabilmekte ve tam da bu mekân sayesinde müzik ve iman hakkında daha farklı bir anlam dünyasına erişebilmekteyiz.

Böylece, müzik, iman ve felsefe arasında bir tür döngüsel—daha doğrusu spiral—ilişki açığa çıkmaktadır. Felsefe, varlığını müzik, iman vb. ontolojik gerçekliklere (varlık tecrübesine) borçluysen, müzik, iman vb. gerçeklikler felsefe (ontolojik düzeyde felsefe) sayesinde anlam dünyalarını kavramsal düzeyde açığa çıkarabilmektedirler. Ancak tam da bu nedenle müzik ve iman bir tecrübe konusu ve ontolojik gerçeklik olarak felsefi bilincin onlardan anladığından daha fazla şeylerdir. Felsefi bilinç, bir kavramsal düşünme (refleksiyon) çabası olarak varlığını, anlamaya çalıştığı varlıklara muhtaç olduğundan, söz konusu varlıklar her zaman felsefi bilincin sınırlarını bir şekilde aşarlar. Bu yüzden müzik ve iman, açıkça anlaşıldığından daha çok, anlaşılması umulan bir soru ya da karanlık alanları barındıran bir tecrübe konusu olarak var olmaya devam eder. Felsefi bilinç, asla müzik ve iman tecrübesini tam açıklığa kavuşturamadığından onların yerini tutan veya

onları kendisinde derleyip toparlayan bir “yer”e dönüşemez. Bunun sonucunda müzik, iman ve felsefe, hem birbirleriyle buluşma ya da kesişme noktaları olan hem de birbirlerinden bağımsız boyutlara sahip üç ayrı ontolojik gerçeklik (mekân) olarak kalır.

Tarih sürecinde müzik, iman ve felsefe arasında, zaman zaman “yer” (birlikte aynı yerde ontik düzeyde varolma) bağlamında sorunlar ortaya çıksa da, mekân bağlamında her hangi bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Zira müziğin kavramlara dökülemez (tercüme edilemez) dili, imanın sembolik-pratik-teolojik dili, felsefenin kavramsal dili arasındaki mahiyet farklılığı onların her zaman ayrı mekânlara sahip olduğunu veya farklı mekânlar oluşturduklarını göstermektedir. Bu durum aslında onların “yer” kavramı açısından da bir çatışma ya da bir diğerinin yerini tutma (dolayısıyla bir diğerini yerinden etme) çabası içine giremeyeceklerini de ima etmektedir. Zira her biri ontolojik düzeyde üç ayrı mekâna sahipse, buna göre onlar ontik düzeyde sadece aynı yerin üç farklı boyutunu oluşturacaklardır.

Sonuç itibariyle, müzik, iman ve felsefe bir “yer” sorunu yaşadığında bu onların aynı yerde bulunamaz oluşundan değil, belki daha çok yer kavramının bazı insanlarca tek boyutlu bir nokta olarak kavranmasından kaynaklanmaktadır. Daha açık deyişle, bu sorun, bazı insanların düşünme tarzındaki tek boyutluluğu yer kavramına yansıtmasından kaynaklanıyor görünmektedir.

